

**AXLOQIY ME'YORLARGA RIOYA QILISH NUQTAI NAZARIDAN ZAMONAVIY
JAMIYATDAGI AXBOROT MUNOSABATLARINING HOLATI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15022497>

Yuldasheva Nafisa Salimovna

*Muxammad al – Xorazmiy nomidagi TATU “Kiberxavfsizlik va kriminalistika” kafedrası
PhD, dotsenti, tel:+998901364774*

Ramazonova Madina Shavkatovna

*Muxammad al – Xorazmiy nomidagi TATU “Kiberxavfsizlik va kriminalistika” kafedrası
assistenti, tel:+998997481489*

Mardonov Suhrobjon Furqat o'g'li

Muxammad al – Xorazmiy nomidagi TATU talabasi, tel:+998912530430

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kiberxavfsizlik, axborot xavfsizligi va axborot etikasining o'рни, ahamiyati, hamda zamonaviy axborot jamiyatidagi axloqiy muammolar haqida so'z yuritiladi. Axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik sohasida ishlashda nafaqat texnologik bilim, balki axloqiy va huquqiy mas'uliyat ham zarur ekanligi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *axloqiy me'yorlar, ob'ektiv omillar, subyektiv omillar, korporativ etika masalalari.*

Kiberxavfsizlik bilan shug'ullanish uchun nafaqat professional bo'lish kerak, balki huquqiy va axloqiy me'yorlarga rioya qilish zarur. Faqat ushbu holatdagina axborot xavfsizligi yuqori darajada bo'ladi.

Shuni tushunish kerakki, axloqiy me'yorlarni buzish odatda qonun bilan jazolanmaydi, ammo bu ularni e'tiborsiz qoldirish mumkin degani emas. Foydalanuvchi doimo ushbu savolalrga javobni o'zidan izlashi kerak:

1. Kompyuterim uchinchi shaxs tomonidan buzilsa xursand bo'lamanmi?

2. Maxfiy ma'lumotlarimni uchinchi shaxslarga oshkor qilgan mutaxassisga ishonishda davom eta olamanmi?

3. Agar kimdir ijtimoiy tarmoqdagi rasmimni o'zgartirsa, nima qilgan bo'lardim?

Shu savollarga javob berish asnosida kompyuter etikasi qoidalariga amal qilish zaruriyati kelib chiqadi. Axborot xavfsizligining o'zi axloqiy me'yorlarga rioya qilishdir. Ularni hatto hazil sifatida ham buzish mumkin emas. Aks holda, nafaqat do'stlarni, balki ishni ham yo'qotishingiz mumkin.

Korporativ etika masalalari. Korporativ etika shaxsiy etikadan ko'ra ko'proq zaifdir. Masalan, kafeda do'stlaringizga ommaviy axborot vositalarida hali yoritilmagan yangi bitim tuzish haqida maqtanib, siz tijorat sirini buzishingiz va shu bilan kompaniyaga zarar yetkazishingiz mumkin. Bunday holda axborotni himoya qilish birinchi o'ringa qo'yish zarur.

Bugungi kunda kiberxavfsizlik bo'yicha axloqiy standartlar ro'yxati endigina ishlab chiqilmoqda.

Ba'zi kompaniyalarda og'zaki va yozma axloqiy talablar mavjud bo'lib, kompaniyaning har bir xodimi qat'iy rioya qilishi kerak. Shuni esda tutish kerakki, O'zbekistonda axborot xavfsizligi kompaniyaning butun jamoasiga bog'liq. Agar biron-bir ma'lumotni uchinchi shaxslar bilan baham ko'rmoqchi bo'lsangiz, birinchi navbatda bevosita boshlig'ingiz bilan maslahatlashing.

Zamonaviy axborot jamiyati tobora ko'proq real aloqa va madaniy ob'ektlarning virtual, raqamli va analog shakllarga o'tishi bilan bog'liq bo'lgan turmush tarzini, ijtimoiy va madaniy makonni virtualizatsiya qilish jarayoni bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonning xususiyatlari bugungi kunda faol o'rganilmoqda.

Madaniyat va turmush tarzini virtualizatsiya qilish jarayonining ijobiy tomonlari insonning qo'shimcha imkoniyatlarini rivojlantirish, uning faoliyatini tezlashtirish, ba'zan vaqt, jismoniy parametrlar (hatto kamchiliklar), virtual ijodkorlikning yangi ko'nikmalarini rivojlantirish, global aloqa va axborot olamining istalgan nuqtasidan ma'lumot olish imkoniyati va boshqalar bilan bog'liq.

Turmush tarzini virtualizatsiya qilishning salbiy tomonlari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

☒ inson hayoti va ongida real dunyo qiymatining yo'qolishi (ontologik darajada);

☒ kompyuter va o'yinlarga qaramlik, haqiqiy muloqotning zaiflashishi, haqiqiy ijodkorlik va intellektual faoliyat, individuallikni yo'qotish, shaxs individualligini yo'qolishi, virtual dunyodagi harakatlar uchun shaxsiy javobgarlikning susayishi (sub'ektiv va shaxsiy darajada);

zombilashtirish yoki xatti-harakatni dasturlash, axborot urushlari va ijtimoiy xavflilikning o'sishi, ijtimoiy-siyosiy institutlarga ishonchning yo'qolishi (doimiy ravishda axborot provokatsiyalari va trolliklarni kiritish natijasida), axborot makonida shaxsning himoyalanganligi (ijtimoiy darajada);

☒ noto'g'ri va ishonchli ma'lumotlar o'rtasidagi chegaralarning o'chishi, ilmiy bilimga ishonchning yo'qolishi, dunyoqarashni mifologiklashtirish (kognitiv darajada);

☒ axloqiy plyuralizmni kuchaytirish, virtual faoliyatda "yaxshilik" va "yomonlik" o'rtasidagi chegaralarni o'chirish, axloqiy tartibga soluvchilarning zaiflashishi va ularning o'rnini "foydalanuvchi" qoidalari bosishi (axloqiy daraja).

Ushbu paragrafda yuqori ahamiyatga ega bo'lgan, ammo mahalliy fanlarda hali etarlicha yoritilmagan axborot jamiyati axloqini rivojlantirish muammolariga ko'proq to'xtalib o'tamiz.

Internet paydo bo'lganidan beri axborot maydoni an'anaviy normalar va qoidalar amal qilmaydigan global, ochiq aloqa tizimining paydo bo'lish darajasiga ko'tarildi. Aslida, odamlar yangi munosabatlar tizimini qurish imkoniyatiga ega bo'lishdi, ular barcha qoidalarni butunlay rad etishlari yoki ularni o'z didiga ko'ra yaratishlari mumkin edi. Yuzaga kelgan betartiblikni tartibga solish uchun, barcha o'zining qoidalrini ishlab chiqishni

boshladi, albatta ular ma'lum bir toifa kishilariga tegishli edi. Ularning me'yoriy qoidalari ijtimoiy tarmoqlarda, o'yin portallarida, elektron ommaviy axborot vositalarida, shaxsiy yozishmalarda e'lon qilingan. Keyinchalik, Internetda aloqa qilish uchun yagona axloqiy qoidalar kodekslarini yaratishga urinishlar bo'lgan, masalan, V.Shining "Netiket" ("Netiquette") kitobini olsak, unda dunyo tarmog'ida yashovchilar uchun qoidalar ishlab chiqilgan (masalan: real inson bilan gaplashayotganingizni esda tuting; haqiqiy hayotda bo'lgani kabi bir xil xatti-harakatlar qoidalariga rioya qiling; boshqalarning vaqti va imkoniyatlarini hurmat qiling kabi qoidalar). Biroq, ushbu qoidalarning aksariyati mahalliy xarakterga ega bo'lib, ma'lum tarmoq ma'murlari tomonidan qo'llab-quvvatlangan, ammo tizimli mavjud emas.

Bugungi kunda axloqiy kodekslarni yaratish (va qo'llash) imkoniyati va axborot jamiyati uchun savol hali ham dolzarbdir. Global tarmoqqa axloqiy me'yorlarni kiritish istagi bir qator to'siqlarga duch keladi, ulardan birinchisi, haqiqiy sohada bunday global axloq qoidalari yo'qligi, ikkinchisi, virtual soha dastlab rasmiyatchilikdan xoli bo'lganligi bilan, uchinchisi-vaziyatni nazorat qilishning iloji yo'qligi bilan namoyom bo'ladi, chunki hamma teng sharoitlarda o'zaro ta'sir qiladi va nazorat ko'pincha, bu ma'lumotni yashirishdan tortib, uni noqonuniy e'lon qilishgacha bo'lgan suiiste'mollarga olib keladi. Shu bilan birga, ushbu qiyinchiliklarga qaramay, virtual aloqa mazmunini axloqiy nazorat qilishga qaratilgan me'yoriy hujjatlarni yaratish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Uning ob'ektiv va sub'ektiv zarurati nimada?

Ob'ektiv omillar shundan iboratki, virtual aloqa haqiqiydan sifat jihatidan farq qiladigan bir qator xususiyatlarga ega, birinchi navbatda, bu globallashuv, anonimlik, masofa, tezkor tarqatish, tarkibning diskriptivligi (liberalligi) va uning barcha foydalanuvchilarga cheklovsiz mavjudligi. Bu nafaqat mahalliy, balki global darajadagi xavflarni ham keltirib chiqaradi: ongni manipulyatsiya qilish va ko'p sonli odamlarni yo'ldan ozdirish, faktlarni soxtalashtirish, odamlarning hayoti va erkinligiga tahdid soladigan, nafrat, tajovuz, zo'ravonlik va boshqalarni qo'zg'atadigan ma'lumotlarni uzatish. Axborot makonida huquqiy nazoratni amalga oshirish katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, shuning uchun tartibga solishning axloqiy shakllariga katta umidlar qo'yiladi. E'tibor bering, ushbu xatarlarning manbalari va sub'ektlari, asosan, haqiqiy sohada jinoiy niyatlarga amal qiladiganlar va axloq kodekslarini yaratish ularga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan yiroq emas va ularning faoliyati axborot qonunchiligini tartibga solishi kerak.

Subyektiv omillar nazariyotchilar "ijtimoiy shartnoma" deb e'lon qilgan narsalar bilan bog'liq, ya'ni: "hammaga qarshi urush" bo'lmasligi uchun kelishish kerak, aks holda tajovuz (ya'ni kiber hujum) sizga yo'naltirilishi mumkin. Har bir inson o'z axborot xavfsizligiga intilganligi sababli, uni o'zaro manfaat tamoyiliga ishontirish mumkin, garchi u o'zi uchun yaxshilikka bo'lgan ehtiyoj printsipiga ishonmasa ham.

Bu zamonaviy jamiyatda axloqiy kodekslarning yaratilishidan dalolat beradi. Keling, ulardan ba'zilarini ko'rib chiqaylik, lekin avval ushbu muammo shu qadar o'ziga xos bo'lib chiqqanligini va u maxsus bilim sohasi – axborot etikasining paydo bo'lishini taqozo

etganini ta'kidlab o'tish zarur. E.V.Koval fikriga ko'ra, axborot jamiyatining etikasi muhandislar va dasturchilarning kasbiy etika kodekslarining yig'indisi bo'lishi mumkin emas, u o'z tahlil sohasini talab qiladi va o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi kerak.

O'z navbatida, biz axborot etikasini rivojlanishning axloqiy muammolarini (axborot-kompyuter (AKT) va nano-info-bio-kiber-ijtimoiy-(NIBKI)-texnologiyalarni, shu jumladan kiborgizatsiya, sun'iy intellekt va boshqalarni) rivojlanayotgan axborot jamiyatida axloqiy me'yorlar va aloqa tamoyillarini o'rganish, ular asosida axborot hamjamiyati uchun axloqiy kodekslarni yaratish; elektron madaniyat va ommaviy axborot vositalari (elektron ommaviy axborot vositalari, Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron kutubxonalar, virtual muzeylar va madaniy merosni saqlash ob'ektlari, elektron ta'lim, elektron xizmatlar va boshqalar) rivojlanishining axloqiy jihatlarini o'rganish; axborot texnologiyalarini joriy etish bilan bog'liq ijtimoiy hayotning axloqiy jihatlarini o'rganish (mualliflik huquqini himoya qilish, kiber tahdid va kiberxavfsizlik, axborot axborotdan foydalanishda shaxs huquqlarining tengligi va kafolatlanishi, axborot jamiyati rivojlanishining gender, ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy xususiyatlari) ga qaratilgan etika sohasi sifatida tushunamiz.

Axborot etikasining ushbu ob'ektlari ko'p jihatdan o'rganish uchun yangi bo'lib, bu axborot etikasini rivojlantirishning zamonaviy bosqichining murakkabligi va o'ziga xos xususiyatidir. Har qanday davrda axloqning farqi uning amaliy tabiati, aloqa sohasi uchun axloqiy me'yorlarni shakllantirishga qaratilgan. Ushbu xususiyat zamonaviy axborot axloqiga ham xosdir, bu nafaqat mavjud axloqiy muammolarni o'rganish, balki insonga umumbashariy manfaat yo'nalishida rivojlanish, shaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlash, jamoaviy va shaxsiy xavfsizlikni kafolatlash, mavjud axloqiy amrlarga rioya qilish imkonini beradigan zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish yo'nalishini shakllantirishdir.

Axborot etikasini rivojlantirish masalalari katta e'tiborga sazovor bo'ldi va so'nggi besh yil ichida xalqaro miqyosda sezilarli darajada ishlab chiqildi, bu axborot jamiyatining axloqiy tamoyillari va kodekslarini yaratishda o'z ifodasini topdi. Ta'kidlash zarurki, ushbu hujjatlarni yaratish, bir tomondan, AKT bilan bog'liq mavjud va yaqinlashib kelayotgan axloqiy muammolarning butun majmuasini qamrab olmaydi, shuningdek ko'plab mamlakatlarda ularni amalga oshirish boshlang'ich bosqichda. Ammo shu bilan birga, bu xalqaro hamjamiyat tomonidan muammoni hal qilish va ushbu masalalarga e'tiborni jalb qilish uchun amalga oshirilayotgan muhim qadamlardir. Bu boradagi asosiy ishtirokchilar BMT va YUNESKO bo'lib, ular ushbu muammoga xalqaro maqom va yuksak ahamiyat bergan.

XULOSA

Kiberxavfsizlik va axborot xavfsizligi sohasida ishlash uchun professional bilimlar bilan birga, huquqiy va axloqiy me'yorlarga rioya qilish juda muhimdir. Axborot xavfsizligi faqat texnologik jarayonlarni bilishdan iborat emas, balki insonning axloqiy xulq-atvorini, mas'uliyatini ham o'z ichiga oladi. Internet va raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan axloqiy muammolarni hal qilish zarurati ortmoqda, ayniqsa global aloqa tizimlarining paydo bo'lishi va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot almashish o'sishi bilan. Axborot etikasining

rivojlanishi shaxsiy va korporativ xavfsizlikni ta'minlash, axloqiy me'yorlarni shakllantirish va odamlarning shaxsiy huquqlarini himoya qilishda muhim o'rin tutadi.

Axborot jamiyatida axloqiy kodekslar va standartlarni yaratish jarayoni hozirda global miqyosda dolzarb bo'lib, bu muammo zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq ijtimoiy, madaniy va siyosiy muammolarni hal qilishga qaratilgan. Shuningdek, bu masalalar xalqaro miqyosda ham muhim hisoblanadi, chunki axborot xavfsizligi nafaqat texnologiyaga, balki axloqiy, madaniy va huquqiy jihatlariga ham bog'liqdir.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonuni. 16.04.2019 y.
3. O'zbekiston Respublikasining «Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida» Qonuni. 24.04.1997 y.
4. Yevropa Kengashining 1981 yil 28 yanvardagi "Shaxsiy ma'lumotlarni avtomatik qayta ishlash bo'yicha jismoniy shaxslarni himoya qilish to'g'risida"gi konventsiyasi. Elektron resurs: lexdigital.ru/2012/052/ (Murojaat sanasi: 12.11.2015).
5. Yevropa Parlamenti va Kengashning 1996 yil 11 martdagi "Ma'lumotlar bazalarini huquqiy himoya qilish to'g'risida"gi 96/6/EC direktivasi. Elektron resurs
6. Yevropa Parlamentining 2001 yil 22 maydagi "Axborot jamiyatida mualliflik huquqi va turdosh huquqlarning ayrim jihatlarini uyg'unlashtirish to'g'risida"gi 2001/29/EC direktivasi. Elektron resurs: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=126976 (Murojaat sanasi: 09.12.2015).
7. 2000 yil 8 iyundagi 2000/31/EC-sonli "Ichki bozorda axborot xizmatlarining ayrim huquqiy jihatlari to'g'risida"gi Yevropa Ittifoqi Direktivasi №2000/31/EC. Elektron resurs: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=181678 (Murojaat sanasi: 15.10.2015).
8. 1996 yil 20 dekabrda "BIMTning Mualliflik huquqi to'g'risida"gi Shartnomasi. - Jeneva: BIMT. – 2000. - № 226(R).
9. A.Sokolov, O.Stepanyuk. Защита от компьютерного терроризма. О'quv qo'llanma. BXV-Peterburg. Arlit, 2002.